

Skolen i Hæsum i 1800-tallet

Skrevet af Britta E. Nielsen, Støvring

Poul Christensen skrev om den gamle skole i Hæsum i Jubilæumsskriftet om Øster Hornum Skole 1955 - 2005 og tiden før, s. 5: ”Den gamle skole skrev sig tilbage til 1819. Den lå lige nord for Foghs gård. Den ny blev bygget i 1890.” Nu er der kommet mange flere kilder på nettet, og det er muligt at tegne et mere detaljeret billede af, hvordan Hæsum fik sin første skolebygning, hvor den lå, hvordan den så ud og hvilken skæbne den fik. Oplysninger om skolemyndigheder og kildemateriale findes i slutningen af artiklen. I sognet har der været skole i Øster Hornum by helt tilbage fra 1742. Den var baseret på frivillig deltagelse af børn fra hele sognet. I skoleloven af 1814 indføres undervisningspligt for alle, og derfor bliver der krav om flere skoler, så at børnene ikke har for langt at gå. Det er skolekommissionen, der skal sørge for, at der bliver bygget skolebygninger, og i Hæsum skal der først skaffes en egnet byggegrund.

Afstaaelse af 12 al Jord i - af P. Andersen til Hornum Skolekomission, til en Skoles Opførelse.

Jeg underskrevne Poul Andersen, Gaardmand i Hæsum Bye i Hornum Sogn, afstaar herved 12 Alen Jord i Quadrat, norden for min Lade, af min efter Skjøde af 4 de Decbr 1813 læst inden Retten den 27. Januar 1814 tilhørende Gaards Jorder til at opføre en Skolebygning, for Hæsum og Estrup byer, ? ; imod at jeg faar al den Gjødning bliver ved Skolen, til mit brug. Altsaa frasiger jeg mig fra i Dag af al Ejendomsret til dette Stykke Jord, som skal tilhøre Hæsum og Estrups Byers Beboere, til bemeldte brug, uden at jeg eller mine Arvinger nogensinde kan fordre bemeldte Stk Jord tilbage eller dertil at fordre nogen Rettighed.

Denne Afstaaelskontrakt som er indgaaet af mig med Ø. Hornum Sogns Skolekomission underskrives herved af mig som Skolekomissionen til Bekræftelse i Overværelse af undertegnede 2 de Vitterlighedsvidner. Hæsum Bye den 12 Febr 1819. Poul Andersen med ført Pen. Wil-lumsen Stedets Sognepræst. Søren Jensen Skolepatron. Jens Mouritz Skoleforstander Til Vitterlighed Jens Andersen Sognefoged Jens Sørensen Gaardmand i Hæsum. Læst inden Hornum Fleskum Herreds Ret den 15. Juli 1819. Basse.



Hæsumgård omkring år 1900. Skolen lå fra 1819 til 1890 øst for møllen på nabogårdens jord

Dokumentet kaldes ikke som normalt et skøde, men en afståelskontrakt, hvilket tyder på at der er tale om en særlig form for overdragelse af ejendomsret. Det viser det sig, at det er ejeren af matrikel nr. 4.a eller af den nuværende gård på Hæsumvej 108, der har afstået et jordstykke på 12 gange 12 alen eller cirka 7,5 gange 7,5 meter nord for gårdens lade. Gården lå dengang vest for Guldbækvejen som en tvillingegård til Hæsumgård. Det bekræftes af ældre kort



Kort fra 1800-tallet over Estrup og Hæsum, hvor man kan se skolens placering i forhold til gårdene

og vidners udsagn om skolens placering. Der har tilsyneladende ikke været nogen uenighed om prisen på jorden, hvilket ellers var meget almindeligt, for Øster Hornum Skolekommission får jorden gratis. Der er dog den ene betingelse, at sælgeren får ret til al den gødning, der bliver ved skolen. Det er jo den slags overraskende oplysninger, der i sig selv åbner for en dybere forståelse af det fattige danske landbrugssamfund i begyndelse af 1800-tallet.

Der må nok være indrettet et das i tilknytning til skolebygningen, så at den værdifulde ”gødning” kunne opsamles.

I øvrigt skal skolen samle børnene både fra Estrup og Hæsum byer, der altså tilsammen udgør et skoledistrikt. Som forventet er det medlemmer af skolekommissionen, der underskriver kontrakten, nemlig stedets præst, en skolepatron og en skoleforstander. To lokale gårdmænd er vidner på, at alt er gået rigtigt til. Selvom Poul Andersen af matrikel nr. 4 a er selvejerbonde, kan han ikke selv skrive sit navn, for en af de tilstedeværende har ført hans hånd. Det viser behovet for skolegang for landalmuens børn.

Vi ved også noget om skolen, der bliver rejst på det lille grundstykke. Det fremgår nemlig af den beskrivelse af bygningen, der er indeholdt i brandtaksationen, der findes i Taksationsprotokollen for Hornum Herred 1800-1830.

Anno 1821 den 28de Maii, er af undertegnede Branddirektør med Taxationsmænd, Sognefoged Jens Andersen af Guldbek og Jens Sørensen af Hersum, foretaget følgende Taxation til Brandforsikring.

Hornum Sogn – Hersum Bye – et Skolehuus – distriktet tilhørende.

Et Huus, i øster og vester, 3 fag, 8 ½ al dyb, fyrrer under og overtømmer, murede Vægge og Straaetag, til Skolehuus og Kammer, med Loft, Windwer og Dørre, mursteens Gulv, 1 jern Bilægger og 1 Skorsteen.

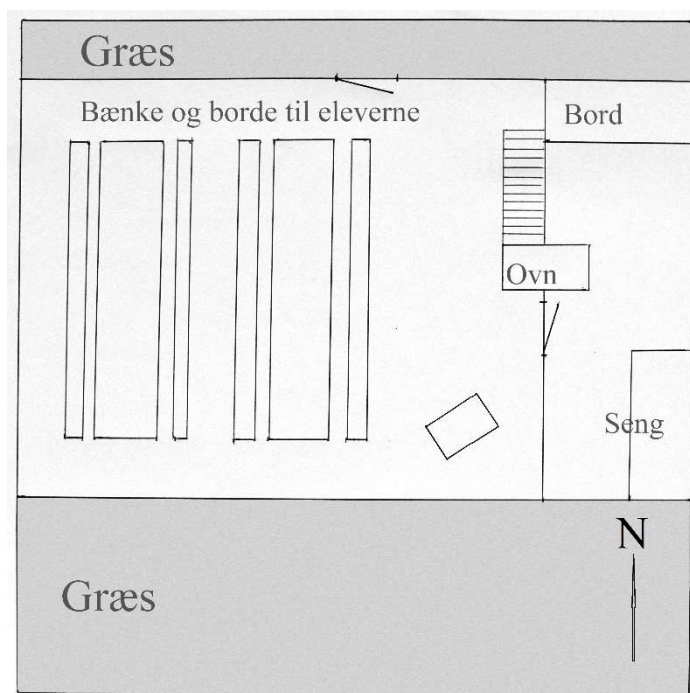
- taxeret for 200de rigsbankdaler – forsikret for 160

Er forsvarlig mod Ildfare, og har ei før været forsikret. Byens Brandredskaber forefandtes.

Datum ut supra. Lund? Poul Andersen Jens Sørensen

Der er altså tale om et lille hus, men solidt og godt bygget med murede vægge og murstensgulv. Under- og overtømmeret er sikkert loftmaterialet. Bøndernes bygninger, især husmændenes, var normalt lerklinet bindingsværk med lerstampet gulv. At det er en gedigen bygning giver sig udslag i en høj vurderings- og forsikringssum. Et husmandssted på egnen blev ofte forsikret for 100 rigsbankdaler, skønt det måske var dobbelt så stort. De omtalte brandredskaber kan vist nok fx være brandhage, spand, brandstige og økse, og de er vel bedre end ingenting, men ikke meget værd, hvis der først er ild i et stråtag. Hvad størrelsesforholdene angår,

kan vi sætte omregne de 3 fag til alen (1 alen= cirka 0,62 m og 1 fag er cirka 2,5 m (Et fags længde kan dog svinge meget fra egn til egn) og afsætte ½ alen som ½ cm så kommer grundplan for grund og hus til at se ud som følger:



Grundstykket, som skolen lå på, var 7,5 meter på hver led, så skolen har akkurat kunnet ligge herpå. Her vist en plantegning over Hæsum Skole, som man ud fra det foreliggende materiale kan forestille sig, at den har været indrettet. Læreren havde sit lille kammer til højre, skolestuen med bilæggerovnen til venstre.

Da der også skulle være plads til et kammer til læreren, kan skolestuen ikke have været ret stor, måske 25 kvadratmeter. Hvor mange børn skal stuen rumme? Ved folketællingen i 1801 er der i Hæsum 17 børn under 14 år, og i 1834 er der 26 børn under 14, og man kan tidligst komme i skole som 6-årig. I selve Estrup by er der kun 6 børn under 14 år både i 1801 og 1834, og det er meget lavt, men det er uklart hvor grænsen for skoledistriktet går.

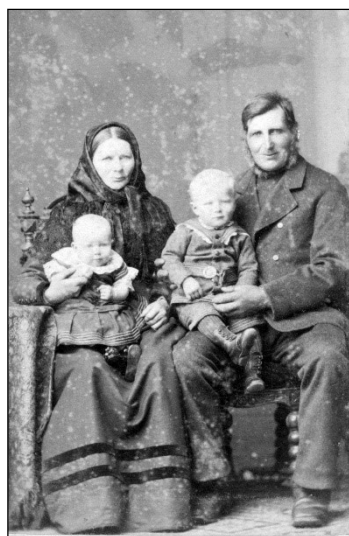
Da skolen bliver bygget omkring 1820 har der altså været cirka 20 børn i skolealderen. I skolestuen skal der jo være plads til bilæggerovnen og i princippet også til en forhøjning til lærerens kateder og stol, så der ikke have været meget plads til eleverne.

Kammeret må have været ganske lille, så selv om det har haft egen indgang, kan det ikke have været

meningen, at der skulle bo en lærer med familie. Skolen omtales først som en "hjælpeskole", der vist kun var beregnet for de mindre børn om vinteren, mens de store børn skulle gå til Øster Hornum hele året. Læreren i Hæsum har i begyndelsen været en hjælpelærer eller en såkaldt "duelig person", der kan læse og skrive, men efterhånden stiger kravet om uddannelse til lærerne. Ifølge skoleloven af 1814 kan en lærer betjene op til 3 skoledistrikter, hvilket kaldes for "Omgangs-Skolehold". Da Guldbæk-Volstrup får en skolebygning midtvejs mellem de to byer i 1844, fører det til, at de to omgangsskoler deler en såkaldt vinterlærer, som så er 3 dage om ugen ved hver skole. Læreren får fast bolig i Guldbæk-Volstrup, der bliver udbygget til formålet. En vinterlærer er ansat fra 1. november til 1. maj året efter og har været billigere i drift end en fastansat helårslærer. I 1863 bliver lærerboligen ved Guldbæk-Volstrup Skole udvidet, så den lever op til kravene for en gift fastansat lærer. Om sommeren fortsætter man i Hæsum i mange år med at bruge lidet uddannede hjælpelærere. 1878 søger lærer N. K. Nielsen i Guldbæk om at få en fast vinterlærer i Hæsum Skole og om at få skolestuen udvidet. Sognerådet må hårdt presset af et direkte krav fra ministeriet give Hæsum sin egen vinterlærer fra 1879. Fra det tidspunkt omtales skolen i Hæsum som en biskole.

Den lille skolebygningens skæbne fra 1819 kan følges i sogneforstanderskabets, senere sognerådets, protokoller fra 1841 og frem. Udgifterne til skolesektoren bliver pålignet og opkrævet for sig selv med samme fordeling som til fattigvæsenet. Af og til henvises der til skolekommissionens protokol, så skolesager kommer måske kun for sognerådet, hvis det drejer sig om bevillinger eller større forandringer. Næsten hvert år skal der udføres reparationer på skole-

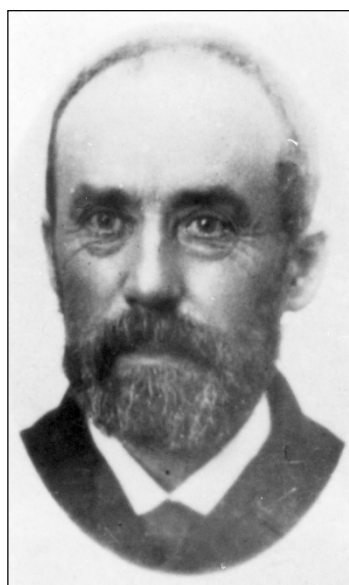
bygningerne, hvor murene bliver udspækket og hvidtet, vinduerne kittet og malet og taget mønnet. Undertiden er der større skader, der skal udbedres i form udskiftning af mursten i væggene eller nylægning af gulv, eventuelt opsætning af nyt tag. Opvarmning af skolerne er et konstant problem, for ofte er der ikke bevilliget nok tørv, eller også er der noget galt med ovnen. I 1878 bliver der bygget to latriner til skolen af brugte materialer og der bliver indkøbt to metalspande til dem. 1885 bliver der også råd til døre, hvilket jo er helt rimeligt efter nutidens opfattelse. Når der ikke forhandles om bygningerne, er der punkter om inventar som bænke og borde eller undervisningsmateriale som tavler, bøger og kort. Gennem hele perioden presser skolemyndighederne på for at få oprettet gymnastikpladser med redskaber ved skolerne, men i Hæsum er grunden meget lille, så sognerådet trækker sagen i langdrag og direktionen bliver ikke tilfreds i den gamle skoles levetid.



Niels Kvist var lærer i Hæsum fra 1849 til 1863. På dette foto fra 1860 ses han med sin familie

I 1863 da en nylig revideret skoleplan skal træde i kraft, får skolekommissionen pålæg om, at Hæsum Skole skal have tilføjet et aftrædelsesværelse for læreren. Hvad er der blevet af det oprindelige kammer? En bemærkning i sognerådsprotokollen fra 1878, hvor man overvejer at indlemme ”tørvekamret” i skolestuen, tyder på, at det oprindelige værelse har været brugt til tørvekammer, så at man slipper for at skulle bære alle tørvene på loftet. Lærerne på skolen har altså ikke brugt kammeret. At der kun skulle varmes op i et rum, passer med at jern bilæggerovnen flyttes til Guldbæk Skole i 1863 og at Hæsum Skole i stedet får opsat en vindovns kakkellovn. I 1877 må lærer N. K. Nielsen i Guldbæk, som endnu er omgangslærer i Hæsum, give afkald på værelse og kakkellovn der, men da der skal bo en fast vinterlærer i Hæsum fra 1879, skal der bygges et fag til. Bliver det faktisk bygget? Bliver det bræddegulv, som direktoratet gentagne gange har krævet nogensinde lagt?

For et er hvad sognerådet vedtager og noget andet er, hvad der bliver ført ud i livet. Det forstår man, efter at have hørt en lydoptagelse, der er bevaret på det lokalhistoriske arkiv i Øster Hornum. Lydoptagelsen er fra 1956 med bl.a. Kirstine Pedersen, Laursen, født i 1874, død i Hæsum 1961. Hun er født og opvokset på gården Petersminde (nuværende Hæsumvej 100) som datter af Laust Jensen og Karen Christensen. Hun udtaler sig om skolegangen i Hæsum gamle Skole, hvor hun gik i perioden fra 1881 til 1888, altså i skolebygningens sidste levetid.



Lærer N. K. Nielsen var lærer i Hæsum fra 1863 til 1889

Hun fortæller, at de går i skole om sommeren en halv dag og om vinteren hver dag. Store og lille klasse har undervisning samtidig. De er godt og vel en snes børn. Af lærere omtaler hun den gamle og unge Nielsen fra Guldbæk, samt Niels Olesen, som hun er glad for og en vinterlærer fra Gug, som hun ikke bryder sig om. Hun bliver konfirmeret hos præsten Gade i Øster Hornum. Hun synes, at de lærer meget i skolen. Fagene er bibelhistorie, læsning, skrivning, regning, geografi og danmarkshistorie. Til timen i bibelhistorie hører også salmevers, der skal læres udenad. Den gamle lærer Nielsen fra Guldbæk kan ikke synge, men flere af de unge kan synge og hun husker, at en af



*Kirstine Pedersen fotografere-
ret i slutningen af 1950'erne*

dem har en violin. Eleverne skal lære både den lille og den store tabel, og til eksamen skal de kunne dele af lærebøgerne og den lille katekismus udenad. Lærerne slår dem ikke, men nogen af dem kan blive meget hidsige, råbe meget højt og slå i bordet.

Om skolebygningen fortæller hun, at den ligger lige syd for og klods opad den vej, der gik bag Hæsumgård dengang og den er placeret øst for møllen, der ligger nord for samme vej. Ud over grunden hvor selve huset ligger, er der kun en lille legeplads på arealet ud til Guldbækvej. Ejeren Christen Rye kan hitte på at sætte reb op, hvis børnene leger udenfor det afmålte område.

Når man kommer ind ad døren på nordsiden, kommer man først til det bord, hvor de yngste elever sidder. Bordpladerne skråner op fra begge sider, så at grifler og andet grej kan placeres i rillen foroven. De små skrivetavler har snor i og skal hænge på deres eget søm på væggen, når de ikke er i brug. De medbragte madtejner har også deres egen hylde i et hjørne. I den østlige ende har læreren ligeledes bord og stol med hylder, hvor der er plads til de undervisningsmaterialer, eleverne selv skal købe. I den østlige ende var også det, eleverne kalder "køkkenet", hvilket må være området ved kakelovnen. Tørvene bliver opbevaret på loftet og hentes ned deroppefra. I vestenden er et stort bord, fladt men meget slidt og ujævnt efter reparationer. De store drenge sidder på en bæk på den ene side, og de store piger sidder på bænken modsat. På væggen mod vest er der et Danmarkskort og på nordvæggen er der en stor sort tavle. Hun fortæller, at børnene sidder i alt deres tøj og i de spidse træsko. Hun nævner en episode, hvor læreren påtaler et tørklæde, der er gledet ned af håret.



*Klinkegulv og bilæggerovn,
her fra gård på Hjerl Hede*

Det ødelagte gulv fylder meget i erindringen, for hun nævner det flere gange. Det er et murstensgulv, hvor stenene ligger på fladen og hvor mange af dem er helt løse. Den eneste rengøring, der bliver foretaget i rummet er, at gulvet bliver fejtet én gang om ugen og strøet med sand.

I den østre ende af skolestuen er der en dør ind til det hun kalder "den lille stue". Hun mener, at den er beregnet til overnatning for læreren, men at den sjældent bliver brugt. På den tid holdt lærerne til hos Jens Quist på Hæsumgård, siger hun. Måske er der tilløb til lidt køkken i den ene ende, men det er uklart, hvad hun mener. Eleverne bruger stuen, når de leger indenfor. I det rum er gulvet meget bedre.

Der er ingen vand ved skolen, så drengene drikker ved pumpen i Jens Quists gård, og pigerne kommer med døtrene fra Hæsumgård ind i stuehusets forgang, hvor der altid står drikkevarer på bordet. Hvis de engang imellem får et længere frikvarter, løber de op nord for Ryes gård, hvor der er nogle store huller eller lergrave? Særlig sjovt er det, hvis læreren leger med. De slår bold eller leger fangeleg "hund efter hare". Når der har været eksamen, som hun mener går godt, spørger eleverne præsten, om de må holde dans om aftenen, og præsten giver dem

lov, hvis de selv kan skaffe musik. Drengene fra Estrupgård skaffer lokale spillemænd. Det er dog ikke let at danse på alle de løse sten.

Hvis man sammenholder hendes beretning med sognerådsprotokollen, lader det til, at man ikke får skiftet stengulvet med et bræddegulv. Hun nævner heller ikke noget om, at der skulle være bygget et lærerværelse på 4 alen til skolen i den østlige ende, så det krav er nok heller ikke opfyldt. Det er nok hensynet til økonomien der forklarer, hvorfor sognerådets vedtagelser ikke bliver gennemført. Hun nævner slet ikke toiletforholdene og alle de gymnastikredskaber, sognerådet gennem tiden har anskaffet til Hæsum Skole. Som gammel ved Kirstine godt, at hun gik i en fattig skole, men hun syntes dengang, at forholdene var i orden, for hun var ikke bedre vant. Da hun forlader skolen i 1888 er der dog klart for sognerådet, at bygningen ikke kan klare kravene, hvis der skal ansættes en fast lærer til helårsundervisning.

Allerede 1884 henstiller ministeriet til sognerådet, at der skal ansættes en fast heltidslærer i Hæsum, men sognerådet beder om henstand, fordi man stadig sidder i stor gæld efter bygningen af en ny skole i Øster Hornum. Desuden indvender sognerådet, at det vil blive meget dyrt "idet nemlig den nuværende Skolebygning i Hæsum i dette Tilfælde maa ombygges og man ikke ejer Grunden, hvorpaa den er opført". Var den oprindelige afståelseskontrakt ikke fuldgyldig eller tænker sognerådet på legepladsen? Henstanden bliver bevilliget. Hæsum får derfor først en ny skole og en heltids fastansat lærer fra 1889. Derefter er skolen en såkaldt enelærerskole, hvor undervisningen er fordelt over hele året.

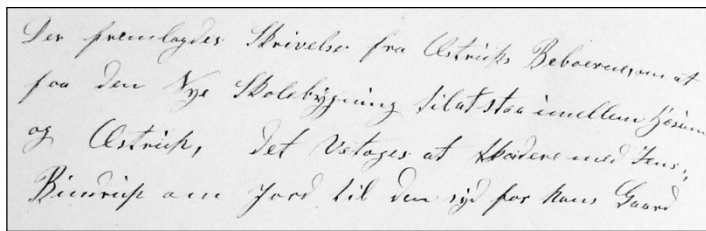
Det er imidlertid klart, at Christen Andersen Rye ikke vil acceptere at lægge grund til en ny skole, der kræver meget mere plads. Det forstår sognerådet udmærket, så man vælger i stedet at indgå en politisk studehandel med gårdejer Rye. I november 1889 vedtager sognerådet betingelserne, og aftalen med Rye indgås i december. Han får lov til at slippe for den nye skole hvis

1. Han betaler 25 kr. til skolekassen.
2. Han kører alle sten fra den gamle skole til den plads, hvor den nye skal bygges.
3. Han accepterer at lade skoleundervisningen foregå i et lokale på sin gård, mens bygningen af den nye skole foregår.
4. Han afgiver jord til en sti langs en skelgrøft mod sin nabo på Hæsumgård vest for byen. Begge skal underskrive aftalen.



Den nye Hæsum Skole fotograferet 1912-1915 med lærer Thorvald Svendsen og familie ved trappen, der førte op til deres bolig. Skolestuen var i halvdelen til venstre med de større vinduer

Sognerådet begynder forhandlinger om at købe en ny grund i maj måned 1889, men først i februar 1890 er aftalen på plads med Jens Binderup, ejeren af Søndergård. Han kræver en alt for høj betaling, men giver sig dog, og den nye skole ender med at blive placeret lige vest for Søndergård. Fra Estrup lyder kravet om at få den nye skole placeret på grænsen mellem byerne. Beboerne fra Bette-Hæsum og Hovheden protesterer over at skolen skal flyttes "sydvest for Byen" og at skolevejen for deres børn bliver længere, men de bliver bare affejet af sognerådet



Der foretages Skrivelse fra Utskifts Beboere om at
for den nye Skolebygning skal der indlægges Jorden
af Utskift, det vil siges at Skolen er i Hæsum,
Bjørnsrup alle Jorde til den nye for Hæsum Gaard

Klip fra sognerådets beslutningsprotokol februar 1890

med oplysningen om, at grunden er billigere, ikke bare 50 kr. men hele 200 kr. billigere mod syd. Er det gårdmændene nord i byen, der har forlangt så meget for at slippe for skolebygningen? Den nye skole bliver bygget i sommeren 1890, selvom skødet på jorden ikke bliver tinglæst før i 1891.

På sognerådets møde 7. juli 1892 vedtages ”at quittere en gl. Lejekontrakt fra 1819 paa Jord til den i 1890 nedbrudte Skolebygning i Hæsum, saa at samme kan udslættes af Panteprotokollen”. Christen Rye, som selv sidder i sognerådet, har åbenbart opfyldt rådets krav fra studehandlen i december 1889 og han vil have slettet alle tænkelige krav, skolekommissionen måtte have på hans jord. Underligt nok er kontrakten fra 1819 forvandlet til en ”lejekontrakt”, selvom Ryes forgænger på gården jo faktisk afstod ” al Ejendomsret til dette Stykke Jord”. Med følgende tekster i panteprotokollen for Hornum Herredsting fra august 1892 afsluttes endelig historien om den gamle skole i Hæsum:

”Paategning paa Overdragelsesdokument for Poul Andersen til Hornum Skolekommission. Foranstaaende Skole i Hæsum er nedbrudt og en ny er opbygget i 1890 syd for Hæsum By. Nærværende Dokument er indfriet og maa som quitteret udslættes af Panteprotokollen. Øster Hornum Sogneraad, den 7 juli 1892. N. Zinck, Christen Rye, Jens Sørensen, Mourits Madsen, Jørgen Christen Christensen, Laurs Kvist. Foranstaaende Kontrakt begjæres udslettet af Pantebogen med bemærkning at Værdien af den aarlige Brug ikke andrager over 10 kr. Nibe den 16. august 1892. Christen Rye, nærværende ejer af MaNo 4 a i Hæsum. Oplæst i Retten paa Hornum Herredsting den 20de august 1892. Udslettet af Panteprotokollen. C.C.Græbe.”

Skolemyndighederne i 1800-tallet

Skolevæsenet hører i begyndelsen af 1800-tallet under Danske Kancelli i København – efter 1849 kaldet Kirke- og Undervisningsministeriet. Øverste regionale myndighed tillægges en amtsskoledirektion, der skal bestå af amtmanden og en amtsprovst. Bisperne tillægges tilsynsopgaver. Hvert sogn opdeles i skoledistrikter (det område hvorfra børnene søger samme skole) og i sognet oprettes en skolekommission, der skal bestå af præsten som formand, samtlige skolepatroner (grundejere i sognet over 32 tønder hartkorn, hvis de vil, ellers udpeger direktoratet store grundejere) og 1 eller to skoleforstandere (udnævnes for 2 år ad gangen ”blandt de hæderligste bønder” af amtsskoledirektionen).

Kildemateriale

På www.danmarkshistorien.dk findes skoleloven af 1814 i sin helhed. Den del der angår forholdene i landdistrikterne hedder ”Anordning for Almueskolevæsenet på landet i Danmark af 29.juli 1814”. Andre kilder er folketællingerne på www.ddd.dda.dk og brandtaksationer, skøde og panteprotokoller på www.sa.dk. De historiske kort findes på <http://hkpn.gst.dk>. Desuden har jeg brugt sogneforstanderskabet, senere sognerådets, protokoller fra 1841 og frem. De findes i kopi på Det lokalhistoriske Arkiv for den tidligere Støvring Kommune i Øster Hornum. Det samme gør en interviewoptagelse lavet i 1956 med en tidligere elev på Hæsum gamle skole ved navn Kirstine Pedersen.